

РОЗДІЛ 4

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/23>

РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВІ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

EXERCISE OF CERTAIN HUMAN RIGHTS IN INSOLVENCY PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW

Бутирський А.А., д.ю.н., професор,
суддя

Господарський суд Чернівецької області
orcid.org/0000-0002-3225-7017

Бобкова А.Г., д.ю.н., професор, академік Національної академії правових наук України,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад
Донецький державний університет внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-0834-7514

У статті досліджуються особливості реалізації прав людини у справі про неплатоспроможність в умовах воєнного стану.

Метою статті є виявлення та розкриття особливостей реалізації та обмежень прав людини у справі про неплатоспроможність в умовах воєнного стану.

Аргументовано, що права людини у справі про неплатоспроможність фізичної особи умовно можна поділити на дві групи: соціальні права (право на соціальний захист; право на житло; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування) та економічні права (право на власність, право на підприємницьку діяльність, право на працю, тощо).

Авторами наголошено, що визнання фізичної особи банкрутом має для неї певні правові наслідки, зокрема, у вигляді обмеження повноважень розпорядження усіма правами щодо майна, включеного до складу ліквідаційної маси, які переходять до керуючого реалізацією. При цьому у процедурі неплатоспроможності фізична особа продовжує жити повсякденним життям (ходити на роботу, здобувати освіту, отримувати пенсію тощо), проте деякі права можуть підлягати обмеженню. Такі обмеження можуть застосовуватись у двох формах: автоматично (прямо передбачено Кодексом України з процедур банкрутства) та вибірково (застосовується судом залежно від обставин справи).

Авторами доходить висновку, що стосовно права на підприємницьку діяльність, то сама процедура визнання фізичної особи – підприємця банкрутом не передбачає для такого боржника наслідків у вигляді припинення підприємницької діяльності.

Розкрито особливості застосування такого заходу забезпечення вимог кредиторів у справі про неплатоспроможність фізичної особи, як заборона боржнику виїзду за кордон, особливо під час дії воєнного стану.

Автори доходять висновку, що господарський суд, приймаючи рішення про обмеження того чи іншого права фізичної особи в межах справи про неплатоспроможність, особливо в умовах воєнного стану, повинен підходити до таких обмежень дуже виважено, з урахуванням всіх «за» та «проти» задля забезпечення балансу інтересів боржника та інтересів його кредиторів та справи про неплатоспроможність загалом.

Ключові слова: банкрутство, права людини, статус людини, гарантії, реалізація, соціальні права, економічні права, воєнний стан.

The article examines the specific features of the exercise of human rights in insolvency proceedings under martial law.

The purpose of the article is to identify and reveal the particularities of the exercise and limitations of human rights in insolvency proceedings under martial law.

It is argued that the human rights of an individual in insolvency proceedings can be conditionally divided into two groups: social rights (the right to social protection; the right to housing; the right to an adequate standard of living for oneself and one's family; the right to health care, medical assistance, and medical insurance) and economic rights (the right to property; the right to entrepreneurial activity; the right to work, etc.).

The authors emphasize that declaring an individual bankrupt entails certain legal consequences for that person, in particular limitations on their authority to dispose of all rights concerning the property included in the liquidation estate, which are transferred to the insolvency practitioner. At the same time, in insolvency proceedings, an individual continues to live their daily life (going to work, receiving education, obtaining a pension, etc.), although some rights may be subject to restrictions. Such restrictions may be applied in two forms: automatically (directly provided for by the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures) and selectively (applied by the court depending on the circumstances of the case).

The authors stress that with regard to the right to entrepreneurial activity, the very procedure of declaring an individual entrepreneur bankrupt does not, in itself, impose consequences in the form of termination of entrepreneurial activity for such a debtor.

The article reveals the particularities of applying a measure to secure creditors' claims in individual insolvency proceedings, namely the prohibition on the debtor leaving the country, especially during martial law.

The authors conclude that when deciding whether to restrict a particular right of an individual within insolvency proceedings, especially under martial law, the commercial court must approach such restrictions with great caution, weighing all pros and cons to ensure a balance between the interests of the debtor, the creditors, and the insolvency case as a whole.

Key words: bankruptcy, human rights, legal status of an individual, guarantees, implementation, social rights, economic rights, martial law.

Постановка проблеми. У ст. 64 Конституції України передбачено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Особливості обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах особливих правових режимів закріплюються у Конституції України, Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану», Законі України «Про правовий режим воєнного стану» тощо. Проте, у законодавстві про неплатоспроможність фізичної особи також існують певні обмеження прав людини, які посилюються в умовах воєнного стану. Тому актуальним видається дослідження особливостей реалізації прав людини у справі про неплатоспроможність в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В числі науковців, які у своїх наукових дослідженнях активно розробляють проблеми неплатоспроможності та банкрутства, слід відзначити: О. Беляневич, О. Бірюкова, Л. Грабован, В. Джуна, В. Дутку, Ю. Кабенюк, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузу, О. Ярмоленка та інших. При цьому, не зважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених питанням відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом, доводиться констатувати недостатню дослідженість питання особливостей реалізації та обмежень прав людини у справі про неплатоспроможність в умовах воєнного стану, що і вплинуло на вибір теми дослідження.

Метою статті є виявлення та розкриття особливостей реалізації та обмежень прав людини у справі про неплатоспроможність в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо розглядати реалізацію прав людини у справі про неплатоспроможність фізичної особи, то такі права умовно можна поділити на дві групи: соціальні права (право на соціальний захист; право на житло; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування) та економічні права (право на власність, право на підприємницьку діяльність, право на працю, тощо).

Верховний Суд у постанові від 26 травня 2022 року у справі № 903/806/20 вказав, що Кодексом України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) запроваджено «добровільне банкрутство» боржника фізичної особи, що не є обов'язком, а правом, яким боржник, у разі дотримання певних вимог, може скористатися задля реструктуризації його боргів, прощення (списання) вимог кредиторів та/або звільнення від боргів і відновлення його платоспроможності [1].

Після відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника відбувається трансформація правового статусу останнього (зокрема, арешт майна боржника та інші обмеження боржника щодо розпорядження належним йому майном можуть бути застосовані виключно господарським судом у межах провадження у справі про неплатоспроможність, а попередньо накладені арешти й обмеження можуть бути зняті на підставі ухвали господарського суду, припиняється нарахування штрафів та інших фінансових санкцій, а також відсотків за зобов'язаннями боржника тощо). Після відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржник фактично вибуває з поля досяжності кредиторів у частині примусового стягнення боргу [2, с. 55].

Разом з тим, визнання фізичної особи банкрутом має для неї певні правові наслідки, зокрема, у вигляді обмеження повноважень розпорядження усіма правами щодо майна, включеного до складу ліквідаційної маси, які переходять до керуючого реалізацією.

При цьому, у процедурі неплатоспроможності фізична особа продовжує жити повсякденним життям (ходити на

роботу, здобувати освіту, отримувати пенсію тощо), проте деякі права можуть підлягати обмеженню.

Такі обмеження можуть застосовуватись у двох формах: автоматично (прямо передбачено КУЗПБ) та вибірково (застосовується судом залежно від обставин справи).

Автоматично застосовуються обмеження, визначені у ст. 135 КУЗПБ, яка передбачає, що протягом п'яти років після визнання фізичної особи банкрутом не може бути відкрито провадження у справі про неплатоспроможність за її заявою, крім випадку, якщо боржник погасив усі борги в повному обсязі у порядку, передбаченому КУЗПБ.

Також протягом п'яти років після визнання фізичної особи банкрутом така особа зобов'язана перед укладенням договорів позики, кредитних договорів, договорів поруки чи договорів застави письмово повідомляти про факт своєї неплатоспроможності інші сторони таких договорів.

Крім того, фізична особа не може вважатися такою, яка має бездоганну ділову репутацію, протягом трьох років після визнання її банкрутом.

Формулювання ст. 135 КУЗПБ не припускає розширеного тлумачення та не передбачає можливості встановлення обмежень стосовно осіб, визнаних банкрутами, іншими нормативними актами, крім КУЗПБ.

Як відзначає О. Ярмоленко, КУЗПБ містить норми, спрямовані на розвиток процедури банкрутства фізичних осіб, яка збігається з банкрутством юридичних осіб, однак має деякі характерні особливості. Головна відмінність полягає в тому, що взагалі метою провадження є диференційований підхід: для юридичних осіб – задоволення вимог кредиторів, для фізичних осіб – відновлення платоспроможності. Тому зрозуміло, що весь процес банкрутства за законодавством побудований таким чином, щоб досягти мету визначену КУЗПБ [3, с. 65]. Л. Ніколенко та Т. Степанова вказують, що впровадження інституту банкрутства (неспроможності) фізичної особи – ще один крок на шляху до удосконалення українського законодавства із запозиченням досвіду розвинутих країн [4, с. 42].

Як зазначають В. Селевко та Н. Федосенко, обов'язок фізичної особи, яка звернулася до компетентного суду за визнанням факту її неплатоспроможності, у наданні достовірної інформації про всі наявні активи, доходи та витрати боржника та його сім'ї має сутнісний характер, який впливає не тільки з формальних вимог законодавця, але й з мети ефективної реалізації процедур у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Цей обов'язок базується на принципах справедливості та добросовісності перед кредиторами, а також на забезпеченні прозорості та інформованості суду та інших зацікавлених сторін щодо фінансового стану боржника [5, с. 254].

Дійсно, метою запровадження інституту неплатоспроможності фізичних осіб було визначено врегулювання відносин щодо відновлення платоспроможності боржників, які опинилися в скрутній фінансовій ситуації не з їх вини та потребують допомоги з боку держави. Призначенням цих норм визначено забезпечення допомоги чесним боржникам шляхом передусім реструктуризації їх боргів, а у разі неможливості у майбутньому погасити борги – заслужити їх списання.

На противагу цьому, в абз. 5 ч. 7 ст. 123 КУЗПБ визначено, що господарський суд протягом одного року з дня закриття провадження у справі про неплатоспроможність з підстав, визначених цією частиною, не може відкрити провадження у новій справі про неплатоспроможність щодо того самого боржника.

Таким чином, зібравши певний перелік підстав для закриття провадження у справі в окремій нормі (ч. 7 ст. 123 КУЗПБ), законодавець акцентував насамперед на спеціальних наслідках її реалізації – неможливості протягом року повторно скористатися такою процедурою для очевидно недобросовісного боржника (обмеження права

на звернення до суду у частині заборони відкриття провадження у новій справі про неплатоспроможність щодо того самого боржника).

Проте, ні КУЗПБ, ні інші норми чинного законодавства не встановлюють обмежень для фізичної особи або фізичної особи – підприємця, визнаних банкрутами, у праві на звернення до суду, зокрема, з позовом про визнання правочинів (договорів) недійсними.

Що стосується права на підприємницьку діяльність, то сама процедура визнання фізичної особи – підприємця банкрутом не передбачає для нього наслідків у вигляді припинення підприємницької діяльності.

Вибіркове обмеження прав людини відбувається не автоматично, а здійснюється судом шляхом застосування заходів забезпечення вимог кредиторів. Загальні принципи застосування забезпечувальних заходів (на будь-якій стадії розгляду справи, якщо їх незастосування може істотно ускладнити ефективний захист порушених прав кредитора як учасника провадження), дотримання доцільності, адекватності та співмірності застосованих заходів мають застосовуватися як загальні забезпечувальні норми відповідно до ст. 136 ГПК України (подібний висновок викладено у постанові Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у постанові від 13.02.2020 у справі № 50/790-43/173 [6]).

Заходи забезпечення позову визначені у ст. 118 КУЗПБ, при застосуванні якої слід враховувати: положення п. 2 ч. 2 ст. 117 КУЗПБ, яка передбачає, що ухвалою про прийняття заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника до розгляду господарський суд має право вирішити питання про вжиття заходів для забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони боржнику відчужувати майно; положення ч. 2 ст. 120 КУЗПБ, згідно якої господарський суд за клопотанням арбітражного керуючого або з власної ініціативи може прийняти рішення про тимчасову заборону боржнику без дозволу суду виїжджати за кордон на період здійснення провадження у справі про неплатоспроможність.

В. Сольський та О. Тимошенко зазначають, що попри прагнення забезпечити ефективність процесу, ця норма викликає сумніви щодо дотримання принципів рівності та пропорційності, оскільки поширюється лише на фізичних осіб. Тому застосування такого заходу має ґрунтуватися виключно на доведених фактах ухилення боржника від виконання процесуальних обов'язків, що дозволить збалансувати права кредиторів і боржника [7, с. 54].

В умовах воєнного стану тим більше постає питання про доречність застосування такого заходу, як заборона виїзду боржнику за кордон: адже більшості чоловіків наразі і так заборонено виїжджати за кордон, а для жінок, які постійно проживають на території, де ведуться активні бойові дії, виїзд за кордон може бути єдиною можливістю вивести себе та дітей у спокійне та безпечне місце [8]. Вважається, що це питання повинно вирішуватися у кожному конкретному випадку виважено, з урахуванням всіх «за» та «проти» задля забезпечення балансу інтересів боржника та інтересів його кредиторів та справи про неплатоспроможність у цілому.

В ухвалі про прийняття заяви до розгляду суд може вирішити питання про вжиття заходів для забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони боржнику відчужувати майно (обмеження права на власність).

При прийнятті заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність може бути застосовано лише цей захід, решта заходів для забезпечення вимог кредиторів (ст. 118 КУЗПБ) може бути застосована на інших стадіях розгляду справи.

Свобода пересування гарантована міжнародним законодавством і Конституцією і законами України.

У ст. 13 Загальної декларації прав людини закріплено право кожної людини вільно пересуватися і обирати собі

місце проживання у межах кожної держави. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повернутися у свою країну.

Згідно із ст. 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Порядок здійснення права громадян України на виїзд з України і в'їзд в Україну регулює Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», який також визначає підстави для тимчасового обмеження права громадян на виїзд з України.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 6 згаданого Закону право громадянина України на виїзд з України може бути тимчасово обмежено у випадку, коли він ухилився від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб), що підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому законом, – до виконання зобов'язань.

Згідно ч. 5 ст. 337 ГПК України тимчасове обмеження фізичної особи – боржника у праві виїзду за межі України може бути застосоване судом до закриття провадження у справі про неплатоспроможність такої фізичної особи в порядку, визначеному КУЗПБ.

Отже, одним із заходів для забезпечення вимог кредиторів є заборона виїзду боржника за кордон, що передбачено ч. 2 ст. 118 КУЗПБ. За наведеною нормою права ініціювати застосування такого заходу можуть сторони у справі або ж суд за своєю ініціативою.

У свою чергу, ч. 2 ст. 120 КУЗПБ передбачає, що господарський суд за клопотанням арбітражного керуючого або з власної ініціативи може прийняти рішення про тимчасову заборону боржнику без дозволу суду виїжджати за кордон на період здійснення провадження у справі про неплатоспроможність, якщо боржник вчиняє дії, спрямовані на перешкоджання проведенню стосовно нього процедур, передбачених КУЗПБ. У даному випадку положення ч. 2 ст. 120 КУЗПБ доповнюють ч. 2 ст. 118 КУЗПБ і не суперечать останній.

В умовах воєнного стану права людини у справі про неплатоспроможність ще більше підлягають обмеженню.

Насамперед, це стосується боржників, які виїхали за кордон, зокрема:

- якщо такі боржники до виїзду за кордон встигли зареєструватися як ВПО, то справи про їх неплатоспроможність розглядаються господарським судом за місцем реєстрації ВПО;

- вбачається неможливим провести інвентаризацію майна таких осіб, оскільки боржник повинен бути присутнім при проведенні інвентаризації (ст. 130 КУЗПБ, ч. 2: не пізніше 30 днів з дня введення процедури погашення боргів боржника керуючий реалізацією майна спільно з боржником проводить інвентаризацію майна боржника та визначає його вартість);

- неможливість фізичної присутності у судовому засіданні;

- інформацію про доходи боржника за кордоном господарський суд отримує в основному від самого боржника, і тут є високий ризик того, що боржник приховує певну інформацію щодо своїх дійсних доходів [8].

Висновки. Таким чином, права людини у справі про неплатоспроможність фізичної особи умовно можна поділити на дві групи: соціальні права (право на соціальний захист; право на житло; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування) та економічні права (право на власність, право на підприємницьку діяльність, право на працю, тощо). У процедурі неплатоспроможності фізична особа продовжує жити повсякденним життям (ходити на роботу, здобувати освіту, отримувати

вати пенсію тощо), проте деякі права можуть підлягати обмеженню. Такі обмеження можуть застосовуватись у двох формах: автоматично (прямо передбачено КУзПБ) та вибірково (застосовується судом залежно від обставин справи). Господарський суд, приймаючи рішення про обмеження того чи іншого права фізичної особи в межах

справи про неплатоспроможність, особливо в умовах воєнного стану, повинен підходити до таких обмежень дуже виважено, з урахуванням всіх «за» та «проти» задля забезпечення балансу інтересів боржника та інтересів його кредиторів та справи про неплатоспроможність загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 26 травня 2022 року у справі № 903/806/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105458809> (дата звернення: 12.11.2025).
2. Бутирський А., Бутирська І. Особливості відкриття та закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. *Право України*. 2022. № 7. С. 52–62. DOI: 10.33498/luuu-2022-07-052
3. Ярмоленко О. С. Захист прав кредиторів боржника – фізичної особи. *Правова позиція*. 2024. № 3. С. 64–68. DOI: 10.32782/2521-6473.2024-3.11
4. Ніколенко Л. М., Степанова Т. В. Особливості банкрутства фізичних осіб: порівняльно-правова характеристика. *Ампаро*. 2022. № 1. С. 37–43. URL: <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2022/4.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).
5. Селевко В. Б., Федосенко Н. А. Добросовісність боржника в процедурі банкрутства: правовий та морально-психологічний вимір. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 83. Ч. 1. С. 250–255. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.83.1.36
6. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 13 лютого 2020 року у справі № 50/790-43/173/ *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87838961> (дата звернення: 12.11.2025).
7. Сольський В. С., Тимошенко О. А. Відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи: актуальні проблеми правозастосування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. Вип. 4. С. 50–57. DOI: 10.32782/ruuv.v4.2025.
8. Бутирський А., Ніколенко Л., Бутирська І. Неплатоспроможність фізичних осіб в умовах воєнного стану: аналітичний звіт. *Проект ЄС «Право-Justice»*. Квітень 2025 року. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/683/eb8/879/683eb8879921d194194285.pdf> (дата звернення: 12.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025